

Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján

II. rész

Amíg a véglegesített alkotást létre nem hozza, bebillegtet éppen legjelentősebb verseibe szövegrészekként utalásokat, ikonokat mindaddig, amíg egy teljes költemény létrehozásával, a szintén a *Tücsökzenében* megjelenő *Az Árnny keze* megalkotásával – maga által is tudatosítottan – meg nem találja a teológiai kérdésre válaszoló ars poeticus megoldás módozatát. A tiszta költészet eszközeivel.

Erről a végeredményről visszatekintve, a Szabó Lőrinc költői pályáján kiteljesedő ars poetica alakulási folyamatában megjelenő ikonikus evangéliumi utalásokat követve figyelhetünk fel a teológia problematikájának jelenlétére egy klasszikus magyar költő pályáján. Amely ars poetica nem szent szövegek utánamondása, megverselt teológia, hanem tiszta költészet. Mely azt az utat mutatja be, hogy miként válik a teológia kérdésfelvetése egy ars poetica megalkotásának ihletőjévé, majd pedig ezt követően hogyan alakul egy ars poetica a teológiát faggató alkalmak verssé formálásának esélyévé.

Kövessük ennek a költői alakulásnak rejtekútjait. Pályaképe teljességében meg-megjelenő, tudatosan szervezett szövegalkotását. És a „magamban” versszínpadán önmaga kérdéseinek alkalmi jeleneteit. A „rettenetes” meglátását, átélését és feloldását, az „elvégzem magamban” bűn és bűnhődését. Amint a világ és személyesen önmaga bűntudata ellenében elérheti megbocsátottságát egy ember. Mint azt szinte modellszerűen alakította verssé a *Semmiért Egészen* emblematisztikus versében¹.

Emlékező megjegyzései tanúsága szerint önmaga számára sem tudatosítottan, önkéntelenül megteremtve az „elvégzem magamban” alkotói pozícióját.

Kezdjük első kötetétől! Címre találásával. *Föld, erdő, isten* – közli ujjongva a költészetében átfogott

tematikai horizont megtalálását a kiadó Kner Imrével a nyomdába adás idején, 1922. március 22-én írt levelében: „Találtam egy jó, kifejező, nem sablonos címet az egész kötetnek.” Jelezve ezzel kötődését előzményeihez és kortársaihoz. A zavart, amelytől szabadulni akar, és egyben boldogságigényét, amellyel szétnéz a világban. Ezzel a címmel tudatosan kapcsolja költészete indulását a klasszikus modernség szóképzleti és tematikai gyakorlatához, a preraffaelita és szecessziós háttérhez, a Babits-tanítványsághoz és az ehhez köthető *Laodameiához* is, valamint Stefan George, Rilke, Verlaine és Browning, sőt a *Maubert* és az első cantókat alkotó Ezra Pound stílusörökségéhez.

És hadd hivatkozzam arra, amire soha nem céloz: ezt az első kötetet szinte szövegszerűen folytatásának érzem Hölderlin költői világának és utóéletének, abban az értelemben, amint azt utóbb Heidegger *Wozu Dichter?* című tanulmányában (a jellemzően *Rejtekkutak* címet viselő kötetében) megrajzolta. De mára már szinte érthetetlen folytatására is ráérzek benne a korai, a Nyugat-beli (amikor még nem „kertlírának” titulálta George poézisét) Lukács György poétikájának és a Bartók: *A kékszakállú herceg várát* is inspiráló Balázs Béla szövegalkotó világának. Annak a kiindulásnak, amely a modernséggel elérkező személyiségvesztés ellenében még a kulturális örökség vállalásával képes átélni a szövegben a szereptartás hagyomány megszentelte példait éppúgy, mint a Kalibán-szindróma által hitelesített lázadó, sőt a detektívtörténetek divatját érdeklődési körébe emelő kísértetesség vonzását.

Ebben a szövegdramatizálásos szerkesztés-módban jelenik meg mindaz a létezésélmény, amelynek rettenetességére ráérez Szabó Lőrinc, és amelynek fenyegető sugalmától visszariad verseiben minden formai elismerése ellenére

¹ SZABÓ LŐRINC, *Semmiért Egészen*, Pesti Napló, 1931. május 24., 35.; = Uő., *Te meg a világ, i. m.*, 104–105.

mestere, Babits Mihály. A történelmi álarcot öltő terror bármilyen formájával (*Áradás! áradás!*, 1920. május 4.), majd ezt követően a *Kalibán*hoz társítható »sátános« kultúraellenességű versek szériájával, a rendszerváltások mechanizmusát átgondoló – egyszerre váró és rettegő – jóslatával a *Vezér* című látomásában (Pesti Napló, 1928. szeptember 16., 35.) és a genovai óda (Magyarország, 1925. augusztus 30., 13.) a globalizációt előre átélő világkereskedelmi víziójával.

Miként is jelentkezik verseiben ez a szemléleti bizonytalanság, a létezésben billegve helyét kereső ember? Mindennek az indulását egymás ellenében meghatározó rendezettségnek és zavarodottságnak hatására egyfajta sajátos, a személyiség kétségbeesett állapotát vizionáló, pszichokrimibe rejtett versek alakításához kezd. Példákat? Egy hamburgi újsághírre hivatkozó igen korai (dátumozatlan), *A hasmetsző* című kéziratból a lelkében beteg Juhász Gyulánál tett kórházi látogatásai ihlette, a világ rettenetességét átélő, a Pesti Napló, 1930. január 26-i számában publikált filmjelenetet rögtönző, a *Találkozás* című verslátomásig jelentkezik ilyen versek költői kamaszkorában. Sőt mindennek a rettenetességnek záró ujjgyakorlatként tartom számon Erich Maria Remarque szörnyű, a háborút az otthonban folytató, *Der Weg zurück* című regényének fordítását, amelyet 1931 elején folytatásokban közöl a Magyarország és a Prágai Magyar Hírlap².

Mindez az első kötetét követő három kötetében kavargva együtt jelenik meg (*Kalibán; Fény, fény, fény; A sátán műremekei*), majd folytatják az 1927–1928-as újságközleményei (tárcái, riportjai és legendás hírfjei, valamint kötetig nem jutó verspublikációi) és gépiratos formában könyvtárában utóbb fia által megtalált publikálatlan versei, sőt magának a *Jesenin utolsó éjszakájának* kéziratosa címadásig jutó gyorsírásos variációi). A köteteket utóbb az 1934-es és az 1940-es *Válogatott versei*, majd az 1943-as *Összes versei* számára átdolgozza. Kivéve e ver-

seiben bemutatott rendezetlenséget kommentáló pszichokrimi jellegű zavarverseit. Ezeket legfeljebb csak folyóirat- vagy napilapközlésig engedi, de leginkább kéziratosa formában gyűjti hagyatékába, és ezzel kilépteti pályaképéből. Még az átformálással életművéhez kapcsolt versei sorából is kihagyja. Bennük és általuk a személyiség megélt zavaraira utaló, a „rendetlenség” lefokozó jellegének dokumentumait láthatta csak utóbb. Mint olyan verseket, amelyekkel szemben kellett megszerveznie az alanyi költő kérdező szerepét.

Ugyanakkor ennek a rendetlenségnek ellenében fel-felillant alkalmanként teológiai hangoltságú kérdéseket, szerepkeresést próbálgató változatokat. Ezekkel ellene mond a pszichokrimiknek, és rejtékút formában beleékeli alakuló pályaképe legváratlanabb pillanataiba. Miként a Remarque-fordítással a *Te meg a világ* rettenetességét megválaszoló poétikájára készül fel, hasonló módon több évtizedes fesztáv utáni átdolgozással a Jeszenyin-ciklus gyorsírásban hagyott fogalmazásait belealakítja – társítva az utóbb meghiúsult Milton-fordításra készülve-ismergetve a látomásos-metafizikus stílusformációval – *Az elképzelt halál* poétikai csodájába.

Azt hiszem, az első, eszmélkedő kötetnek, majd zavart folytatásának értelmezését és megválaszolását maga Szabó Lőrinc világítja meg legpontosabban – bárha csak rejtetten utalva vissza – már idézett rádió-előadásában: „A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges képtelük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására.”

De mindez már ott hangzik a *Föld, erdő, isten* kötetet záró látomásának az első, 1922-es variációjában, melyről a *Vers* és *valóságban* majd visszatekintve megjegyzi³: „Dialektikus ellentéteim egyik első összefogási kísérlete keresztény hangnemben. Reménykedő vers.”⁴

² A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Füzetek sorozatának 9. köteteként doktori iskolai tanítványaimmal gyűjtöttük össze és publikáltuk 2008-ban *Vissza a háborúból* címmel; utóbb pedig a Kutatóhely és az MTA KIK közös weblapján is közöltük [www.krk.szabolorinc.hu; letöltés: 2021. 11. 25.]

³ SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság, i. m.*, 17.

⁴ Eredetileg *Dunántúli idillek* gyűjtőcím alatt a latin L. számot viselő költemény a Nyugat, 1921. 15. szám (augusztus 1.) 1145. oldalán, majd a Kner-kiadású kötetben, amely 1922. április 28-án hagyja el a nyomdát. A vers kéziratosa további alakításmódja egyben láttatja az 1943-as Összes versek kidolgozását. (www.krk.szabolorinc.hu; letöltés: 2021. november 25.)

Rejtélyes Párbeszéd

(XXXVIII.)

Félek, ^{zúgnak} Atyám, — úgy ~~szórnak~~ a harangok!
 fiatal tükrömet rontja az árny is, a fény is! . . .
 Ne félj, fiam, — téged hívnak a harangok,
 te vagy a tükör, te vagy az árny is, a fény is.

^{és} Félek, Atyám, — megtörtem ^{a harcban, a hitben} a szeretetben,
^{Serbskijélel gyökere} és éhes tengerekbe ejtem a kardot! . . . ^(harban, ahítban)
 Ne félj, fiam, — megtartalak a szeretetben
 s az ~~én~~ karommal ^{émeled} égig azt a kardot.

Mit ér az ember, mit ér a ^{vagy} könny meg ^{in örvény} a bánat,
 mit ér törékeny szavam az örült viharban? . . .
 Ne félj, fiam, — ~~az a könny~~ az a kín, ^{az a bánat}
 téged tisztít ^{rágyó} ~~könny~~ mennyé a viharban! ^{örvén}

^{rágyó}

^{az a bánat}

Költői kamaszkorát azután az 1927–1928-as verseivel zárja, illetőleg ekkor készülő költeményeivel nyitja világirodalmi szintű költészetét. Bennük a dialogikus paradigmájú kötetét, a *Te meg a világot*, amely személyiséglátomásában a létezés életrajzi szenvedéseit szembeesíti a személyiség történelemben való „rettenetes” elhelyeztségének számbavételével. „[W]ir [sind] im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende” („Az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk”) – ahogy Niels Bohrt idézve Heisenberg ráatalál a műalkotásra és a tudományos ténykedésre akkor egyként érvényes metaforára, amely jellemzés mentén előbb a kibeszélés, utóbb a ráhallgatás poétikai formáltsága alakul Szabó Lőrinc költészetében⁵.

Ebben az alkotói módban nem tudja még szervesen tudatosítani a létezés általa később »spirituálisnak« nevezett horizontját. De ezalatt is tudatában van ennek az alkotói módnak „kiegészülési igény”-szintjével, melyet majd az előrevetülő háborús rend ellenében fog a torz narráció ellenében vágyott ideális lételhelyeztettség megidézésével kiegészíteni (szlogenszerűen, vers- és kötet címbe emelve: „harc az ünnepért”). Mint ezt utólag a *Vers és valóságban* tudatosítja: „Az egész mindamellet optimista, és jól tartalmazza rendetlenségeimnek bevallása mellett akkori alapvető optimizmusomat, azt a hitet, hogy én mégiscsak győzni fogok, és hogy majd megsegít az Isten.” Ennek poétikai bejelentése lesz az általam sokáig pszeudoevangéliumi fogalmazásuként számontartott költemény, a *Falba léptem s ajtót nyitott a fal* [Pesti Napló, 1928. január 22. 36.].

Elhagyja ugyanis a hatéves kötetbeli hallgatását követő *Te meg a világ* kötetből ezen évek termésének spirituális részét, amely majd csak az évtized végére, a *Harc az ünnepért* (1938) és

az *Összes versei* [1943] idejére kezdi megmutatni aktualitását. Ezt megelőzően ugyanis a »kettős látásnak« csak az egyik poétikai kiteljesedése valósulhatott meg költészetében a remekmű szintjén, mert annak kidolgozását választotta a *Te meg a világ* verssé szervezésében. S ezt a kötetét tartotta utóbb sokáig a szakma – főként Németh G. Béla olvasása alapján – a költői pálya legértékesebb poétikai formációjának. A személyiség testi és szellemi szenvedéseinek és mindenoldalú kiszolgáltatottságának a materiális idő- és térbeli történetiségét bemutató költészetet. Így a vers címként jelzett metafora összekötését a Jó Pásztor közismert teológiai metaforájával elhagyja, bárha a költemény végén előre jelzi az elkövetkező évtizedben megjelenő egyenlős összeolvasás majdani lehetőségét⁶. Tudta, de poétikailag még nem értette ezt a kötődést. Átformáltan beleszerkesztette versébe, de nem emelte ars poeticus megoldássá⁷:

nem ismertem már magamat se, jaj,
s falba léptem, – – s ajtót nyitott a fal
s láttam, történnek néha jó csodák,
amikért élni érdemes, tovább
botladozni másom s magamon át,
egyszerre sírva s egyszerre kacagva,
a jót és rosszat egyszerre fogadva,
mint égi szeretőt, ki ha kiválaszt,
akkor szeret igazán, ha kifáraszt.
Nem ismertem már magamat se, jaj,
s falba léptem s ajtót nyitott a fal,
nyílt az ajtó s nyíltak jó csodák
s én boldogan botladozom tovább
idegen romokon s magamon át
s nem félek már, hogy újból elveszítsen:
két kezével egyszerre tart az Isten
s ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet,
jobbja emel, és fölragyog az ünnep.

⁵ Werner Heisenberg, *Physik und Philosophie*, 1959. magyarul: Werner Heisenberg, *Fizika és filozófia*. = Uő., *Válogatott tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1967., ford.: Kis István, 102.

⁶ Lásd János evangéliumának 10. fejezetét, mindjárt annak indítását: „Bizony, bizony, mondom nektek: aki nem az ajtón megy be a juhok aklába, hanem másfelől hatol be, az tolvaj és rabló, de aki az ajtón megy be, az a juhok pásztora. Neki ajtót nyit az ő, és a juhok hallgatnak a hangjára, a maga juhait pedig nevéükön szólítja és kivezeti. Amikor a maga juhait mind kivezeti, előttük jár, és a juhok követik, mert ismerik a hangját. Idegent pedig nem követnek, hanem elfutnak tőle, mert az idegenek hangját nem ismerik. Ezt a példázatot mondta nekik Jézus, de ők nem értették, mit jelent, amit mondott nekik. Jézus tehát így szólt hozzájuk: Bizony, bizony, mondom nektek: én vagyok a juhok ajtaja. Aki énelőttem jött, mind tolvaj és rabló, de a juhok nem is hallgattak rájuk. Én vagyok az ajtó: ha valaki rajtam át megy be, az megtartatik, bejár és kijár, és legelőre talál.”

⁷ SZABÓ LŐRINC *Harc az ünnepért* című, a kötet címét is adó verséből való [i. m., 22 sk.]. A vers első változata *Falba léptem s ajtót nyitott a fal* címmel a Pesti Napló, 1928. január 22-i számában a 36. lapon jelent meg.

Hasonló poétikai megoldást vállal a *Te meg a világ* kötetbe beemelt egyik legismertebb versében, *Az Egy álmai* címűben⁸, melyből két, egymáshoz tematikailag összetartozó versszakot idézek, bárha csak a második válik ki a kötet poétikai hangneméből (melynek értelmezését Kulcsár-Szabó Zoltán társaságában, egymás gondolatait tovább-továbbírva gondoltuk át):

Nem! nem! nem bírok már bolond
szövevényben lenni szál;
megérteni és tisztelni az őrt
s vele fájni, ha fáj!
Aki bírta, rég kibogozta magát
s megy török közt és törökön át.
Ketten vagyunk, én és a világ,
ketrecben a rab,
mint neki ő, magamnak én
vagyok a fontosabb.
Szökünk is, lelkem, nyílik a zár,
az értelem szökik,
de magára festi gondosan
a látszat rácsait.
Bent egy, ami kint ezer darab!
Hol járt, ki látta a halat,
hogya a háló megmaradt
sértetlenül?
Tilalom? Más tiltja! Bűn? Nekik,
s ha kiderül!

Benne mindkét képben a narráció és a materiális létezés személyiségének megköötözve táncoló esélytelen figurája, a *Te meg a világ* aktorának a történelemben és a létezésben szerepvesztetten magára maradó menekülő története. De vele szemben megjelenik a mesés elem, a szabadság örülten rajongó szerepkeresője, a *Werther*ben feltűnő, az üzöttséget is vállaló emberi torzkép kiteljesedésre vágyó előképe. Ideidézem a Goe-thétől éppen ekkoriban Szabó Lőrinc által vállalt fordított szöveget⁹:

„–Szóval boldog volt? – kérdeztem. – Ah, bár lennék megint az! – mondotta. – Akkor olyan jól éreztem magamat, olyan könnyű, olyan jókedvű voltam, mint hal a vízben. – Heinrich! – kiáltott

most egy öregasszony, aki az úton felénk tartott. – Heinrich, hol bujkálsz? Mindenütt kerestünk, vár az ebéd! – A fia? – kérdeztem, és az asszonyhoz léptem. – Igen, az én szegény fiam – válaszolt. – Nehéz keresztet mért rám az Ur. – Mióta ilyen? – kérdeztem. – Csak fél esztendeje, hogy ilyen csendes – mondta. – Hálistennek, hogy már ennyire van, azelőtt egy álló esztendeig dühöngött, meg is láncolták a tébolydában. Most légynek se vét, csak mindig királyokkal meg császárokkal van dolga. Olyan jó, szelíd fiú volt, segített, hogy megélhessek, gyönyörűszép volt a kezevonása, és egyszerre csak búskomor lesz, forró lázba esik, aztán őrjöngeni kezd, és most úgy van, ahogy látja az úr. Ha mind elmesélném – Félbeszakítottam beszéde árját, és megkérdeztem: – Milyen időt magasztal a fia, hogy akkoriban oly boldog volt, olyan jól érezte magát? – Szegény bolond! – Felelt szánakozó mosollyal az asszony. – Biztosan arra az időre gondol, amikor nem volt eszénél, mindig azt dicséri; azt az időt, amit a bolondokházában töltött, ahol semmit sem tudott magáról – Mint egy mennykőcsapás, úgy ért ez a közlés, valami pénzdarabot nyomtam az öreg markába, és gyorsan otthagytam őket. – Amikor boldog voltál! – kiáltottam fel, a város felé sietve. – Amikor oly jól érezted magadat, mint hal a vízben!”

Ennek a második képnek grammatikai-logikai szerkezetét mindaddig teoretikusan mesterkéltnak éreztem, amíg meg nem találtam előbb a szöveg goethei eredetét. A *Werther*-beli bolond fiú mond ugyanis hasonlókat. Miként Szabó Lőrinc is éppen azzal viaskodik a vers során, hogy nem akar „bolond / szövevényben lenni szál”. Aztán sokáig az örült fiúnak a szövegét alkalmazó képet a versben a személyiség megbomlását értelmező tudatállapot képi átgondolásaként fogadtam el. Olyan határhelyzetként, ahova a huszadik századi költők a személyiség elemzésében a legveszélyesebb tudati állapot rögzítése során jutottak. Gondolva: általa Szabó Lőrinc pszichológiai versszervező erejében éppen erre érzett rá. A goethei normához képest „beteg” és „bolond” szövevényként vizsgálja meg a mate-

⁸ Pesti Napló, 1931. március 15., 41.

⁹ *Werther szerelme és halála* (Második könyv, 1772. november 30.), ford. SZABÓ Lőrinc, Az Est Lapkiadó RT. és a Pesti Napló RT. kiadása, Budapest, 1933, 204–206.

rialistán láttatott világot. Mindenesetre ezzel a magyarázattal eljuthatunk a Szabó Lőrinc-i líra egyik sokat vitatott – vádolt és magyarázott – alap paradoxonához: egyszerre válik önzővé és az ember példájává, a többi emberrel szembe fordulóvá és az ember védőjévé. Mégis költészete differenciálódását szüli meg ez az ellentmondás. Új korszak nyílik innen költészetében. Az agresszív magány, az önzés tulajdonképpen csak egyik összetevője lírai számvetésének. A néző a körülményeket vizsgálva olyan világot fedez fel, amely az egyes embert a külső rend tagadására készíti, és védekezni csak úgy tud ellene, hogy a belső igazság, a „saját törvény” önző védelmi vonala mögé húzódik. Itt jelenik meg a tudat olvashatatlanságának állapota is. Ez ellen lázad ezekben a versekben is az *aktor* indulatával foggal-körömmel, de feloldódást nem talál. Nem is találhat, hiszen ez az agresszív magány Szabó Lőrincnek nem válasza, hanem felfedezése, amelyet minden egyes emberre jellemzőnek tart. A torz világban a szabadság idilljének himnusza. De több is! A kiszolgáltatott ember számára az oximoron idilljének csodáját is igény-közelbe hozza. Evangéliumi csodaként ikonikusan lebegtetve a versbe. Az igény talányosságának megfogalmazásaként. Ami által a teljes vers poétikailag indokolt részévé válik az ikonikus keresztény jelkép. Hiszen az evangéliumok narrációja: halászhalkák emberhalászatra hívatnak: szereplehetősége adódik a létben való elrendezettségnek. Rejtekkutak helyett csodát közvetítő szerepek felkínálása. Ez már a spirituális lehetőség megjelenése a szövegben. Ezáltal talál rá a költő a dialogikus szöveg beszédmódjában a spirituális gondolkodás befogadásának módozatára.

Ettől kezdve saját spirituális megfigyeléseit már mértékelt adó gondolkodók megfogalmazásait alkalmul átvéve minősítheti. Jelezve ezzel: nemcsak saját gondolatmenetében, hanem az egyetemes gondolkodás óriásainak megfigyelését tekintélyül hívva jellemezheti ezt a beszédmódot. Rangos helyen, az 1940-es – már idézett – húsvéti és pünkösd-i rádió előadásai (*Isten és a világ*) szemelvényeinek poétikai magyarázataiban. Amit felfedez Szabó Lőrinc a teológiailag szentként kezelt szövegekben, az az emberi sors elbeszélésének és az ember létben való elhelyezettségének billegő szembesítése, amely kezde-

tektől benne rejtekezett alkotásai szövegeiben, és beleilleszhető lesz a dialogikus szövegek további alakíttóságába. Ez – szerintem – számára a Szent Ágoston-szöveg minősítésében jelentkezik elsőként egyfajta tudatosodás szintjén, majd megfogalmazást nyer az 1940-es húsvéti és pünkösd-i rádióelőadásában, ahol ars poétikusan magyarázza éppen Szent Ágoston önvallomását („A nehézveretű stílus szómágiája éppúgy hat benne, mint a spekulációk labirintikus finomsága, az árnyalatok és ellentétek csodálatos játéka”) és a *Jób* könyve szövegét felvezetve. („A központi kérdés, melyen a lírai hevű Jób és dogmatikus közhelyekkel érvelő barátai vitatkoznak, az, hogy igazságosan kormányozza-e Isten a világot. Érdekes Kant megjegyzése a műről: Jób barátai mindig úgy beszélnek, mintha az Isten titokban kihallgatná őket. Jób viszont, az »Istenen belüli« lázadó, őszintén beszél.”) A lázadás szólamainak az „Istenen belüli” beszédben való elrendezése válik a *Te meg a világ* kötet utáni pályakép feladatává.

Ugyanakkor azt a keretet is meg kell szerveznie poétikailag, amely a létezés megszervezésének és a megbocsátás gyönyörének *alanyi* pillanatait kiemeli átélésének elbeszélhető folyamatosságából. A személyes létezés pillanatnyiságát a végtelenbe helyezettség állapotában keresi. Érezve az élet mulandóságát, de egyben ingyen kegyelmi állapotának csodáját. Megteremtve a törvénymondás *tudati* állapotát, mely egyben az átváltozás mulandóságát veszi magára formaalkotó elvként. Azt az evangéliumi pillanatot alkotói modellé szervezve, amely a János evangéliumában villan fel (Jn 8, 6.): „Jézus lehajolt, és az ujjával írni kezdett a földön.”

Szabó Lőrinc ezt a gondolkodási mechanizmust előbb az idő és tér távlatosságának felmérésére próbálja alkalmazni a *Különbéke* kötetbeli *Sivatag* című versében. Modellalkotásában átélve a megbocsátás és befogadás etikai próbáját is:

És csönd lett. És én hazajöttem,
s velem jött a Szfinksz mosolya,
s mindenütt és rémülve látom,
hogy őneki van igaza.
Hazajöttem, megöregedtem,
vén vagyok, mint ő, szörnyű vén,
s ülök a nőző sivatagban,
melyet az idő fúj körém.

S aki kérdez, annak a porba
jeleket húzva felelek:
„Az örökkévaló világnál
többet ér egy perc életed.
Többet ér egy perc örömd,
mint a Föld minden szenvedése!”
S betűim belevesznek a
futóbolond idő szelébe.

Majd az egyistenhívő vallások szent könyveinek (zsoltárok, evangéliumok, Korán) sugallatait modellezve személyes szenvedései mélypontján, 1945 nyarán sokáig elnyúló versalkotó folyamat során alakítja – *Naplója* tanúsága szerint – a *Tücsökzene* indítása pillanatára elkészítve, az elnyert alkotói kegyelem megjelenésére időzítetten, *Hálaadás* címmel, bárha publikálásával megvárta az életmeditáció megjelenését, szinte magát az életmeditációját, a *Tücsökzenét* ezáltal be is keretezve. Elhelyezve általa törvényt mondó összegezését, összefoglalva az elbeszélhető pillanatokat a pillanatban érvényes létezésben elhelyezettséggel: „Ima a gyönyör, a gyönyör ima.” Közben a két, poétikai törvényt modellező verset össze is köti tisztelgő emlékezéssel a *Tücsökzenében* (332. *Hála*: „Mint egykor a homok, / hogy ott hevertem a Piramisok / tövében”):

óh Mindenség! Melegen, mint a könny,
buggyan ajkamra a szív, az öröm,
a hála, hogy éltem, hogy voltak csodák,
hogy oly szép, oly gyönyörű a világ,
mikor – mikor – –
Mikor minden csak játék s butaság!

Ekkor, poétikai felkészültségében, ostrom után, a költő újságírói igazolási ügyei idején, amikor vert helyzetben – a legszűkebb baráti körében hangosan gondolkodva elhangzó vívódásait meghallgató régi barátaival konfliktusba kerülve, sőt nem egyiktől örök időre elszakadva – csalódásában az öngyilkosság gondolatával foglalkozik, ekkor kerül szellemi kapcsolatba Joó Sándor pasaréti protestáns lelkésszel¹⁰, és találkozik a költőt vendégségbe hívó, külföldön iskolázott

protestáns teológus házaspárral, Dóczi Antallal és feleségével, Piroskával (1946 októberében), akik éppen ezt a megoldatlanul, igényként, sokszor tagadva is, rejtekutakként benne élt oximoron gondolati és ezt követően poétikai kialakítását segítik beemelni ars poeticájába.

Bárha Szabó Lőrinc levelezésében mindvégig »életrajzi versezet«-ként emlegetett *Tücsökzene* megalkotása idején, készülésének fele idejében belátja, hogy a strófákat át kell hangolnia. Művét gondolatilag spirituálisan telítenie kell, bár ezáltal megmarad az életrajziség is, és művében így is jellegzetesen huszadik századi sorsot megjelenítő-elviselő ember léthelyzetére rákérdező szövegegyüttest fog végső soron kialakítani. Feleségének ezeket írja: Az „[i]ttlétem alatt 45 verset írtam, a Tücsökök összlétszáma tehát 160. Ezek túlnyomórészt nehezebb témák [...] nagyon sok elképesztően meglepő lesz, s oly fokon viszi a spiritualizmust a lírában, mint ameddig én eddig sose tudtam. Viszont a hang és a szellem emeltebb volta s az egész mű kompozíciója miatt a már meglévők egésze némi áthangolásra szorul” [1946. január 11., Sóstóhegy]. „Hát elég jól haladtam, tíz darabbal előbbre jutott az egész mű, viszont rájöttem, hogy a megléből nagyon sok a használhatatlan. Ugyanis háttérbe kell szorítani a pusztán életrajzi jellegűeket, s vagy másképp kezelni az anyagukat, másképp feldolgozni, vagy pedig egészen mellőzni, úgyhogy a teljes könyv elsősorban, legelsősorban lírai hatású legyen.” [1946. július 23., Igal] És ennek visszaigazolása is megtörténik: az értő költőbarát szemében valóban értékalkotó munkaként jelenik meg ez az alkotásfolyamat. „Illyés Gyusziéknál: [...] Mutattam neki az újszülött »Tücsök«-ből, borzasztó nagyot nézett az utolsó darabokon [...] azokon az »elvont« témákon. Azt mondta: »Te voltál az egyetlen ember Magyarországon, aki az elmúlt évben értelmes dologra fordította az erejét, idejét. Ez a főműved lesz!«” (levél Thomaséknak, sóstóhegyi vendéglátóinak, 1946. január 28.)¹¹

A narráció, a materiális történetiség ellenében az eddig rejtekútként magát meseként megjelenítő igénybejelentés ezzel beleépül életmeditáci-

¹⁰ Joó Sándor (1910–1970), a Református Teológiai Akadémia magántanára, aki megszervezte a budapest-pasaréti református egyházközösséget, melynek haláláig lelkipásztora volt.

¹¹ *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése – Párhuzamosok. (1945–1957)*, s. a. r., bevezette és a jegyzeteket írta KABDEBÓ Lóránt, Magvető, Budapest, 1993; DIA–PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Harminchat_ev_1945_1957_-199 [letöltés: 2021. 11. 25.], 34., 42–43.;

ójába, megszületik a spirituális személyiséglátomása. Szinte kettős én él benne: az egyik kimerül az alkalmi eseményekben, a várt pusztulás kínjait éli át, a másik emberfeletti erővel zárkózik az alkotásfolyamatba. „Feleségem szerint szörnyeteg vagyok, érthetetlen ember. Én sem értem, hogy sikerült újabb »Tücskök«-et írnom, már 39 darab van! Testem vacak, szívem egészen hitvány, alig reszket, lelkem gyenge és ájult, a szellemem azonban, vagy annak is valami kis központi része, magva pusztíthatatlan; ez tartott, ez fogott, ez irányít! *Az írta a verseimet is*, a mostaniakat – háznagyságú kínoktól dagadó fejemmel teljesen más természetű, hangulatú, gondolati tartalmú, semmiképpen nem aktuális témákat dolgozott fel, mintha semmi se volna velem!! Csakugyan ijesztő tulajdonképpen. Vagy örült vagyok, gyerek vagyok?” – írja 1945-ös *Naplójában*.¹²

És mindezt szinte köznapi fogalmazással, a *Vers és valóság* kiegészítéséül 1955-ben diktált *Erzsike* című emlékező portréban (melyet a *Huszonöt év* című, *A huszonhatodik év* dokumentumanyagát összegyűjtő kötet élére is besztottunk) ekként tudatosítja önmaga számára is, és az ostrom történéseit leírva kormagyarázó emlékezésül is: „Szerencsésen megúsztam bár a dolgokat, ettől kezdve valahogy nagyobb valóságnak éreztem az »Isten kezében vagy a Sors kezében« és hasonló kifejezéseket, mint addig bármikor. Erzsikét tehát erre a kézre bízom és nem tudtam róla semmit.”¹³

De miként szervül mindez „tisza költészetté”, alakul arsszá a költői pálya alakulásával? Ekként kerül az emmauszi jelenet szövegét direktben felhasználó *Az Árny keze*, amely a költőtől független szöveget egyrészt a többes számú fogalmazásból személyre szóló („maradj velünk” helyett: „maradj velem”) transzponálásával, majd a jelenetet teljes verssé növelő alakításával éppen a Szent Ágoston-i szövegformáltsággal hangolja egybe: „Maradj velem, mert beesteledett!”

Bibliát hallgat a gyülekezet.
Alkony izzik a templom ablakán.
Hitetlen vagyok, vergődő magány.
„Maradj velem, mert beesteledett!”
– Ha így idegen, vedd emberinek,
súgja egy hang, s ahogy látó szemem
elmereng a régi jeleneten,
az emmausin és felejttem magam,
a sugár-hídon némán besuhan
egy örök Árny: lehetne Buddha is,
de itt másképen hívják és tövis
koronázza: én teremtem csupán,
mégis mint testvére néz reám,
mint gyermekére: látja, tudja, hogy
szívem szakad, oly egyedül vagyok,
s kell a hit, a közösség, szeretet.
S kezét nyújtja. Mert beesteledett.

Melyről maga a költő írja Vigília-beli kritikusanak, Szigeti Endrének, 1956. szeptember 19-én Budapestről címzett levelében vallomását: „Olvasd el *Az Árny keze* című versemet, a *Tücsökzene* CCCXXIX. darabját; semmi hízelgés nincs benne a ti vallásotok vagy a reformátusság vagy a buddhizmus felé, vagy a felé, amit közfelfogásnak nevezhetnénk – a legkomolyabban írtam!”¹⁴

A „legkomolyabban” vette, de miért *Az Árny keze* a vers címe? Talán rejtélyes poétikája belső alakulásának „eredeti rögtönzése”-ként, mely költője idézett levele szerint „a legtisztább vers hangján szólal meg”¹⁵. Az ózdi tudós vendéglátóival folytatott teológiai vitatkozás eredményeként, Dócziné Piroska egy bibliamagyarázatának emlékét felidézve. A szöveg formálása során személyes igényén túl a poétikáját megalapozó oximoronnak is átgondolhatta érvényességét. A verset kiváltó személyes történetben megszülető vágyakozást „a Költő Agyá”-ban szöveggé alakítja, majd az így megformált alkotást hitelesítendő visszafogadja személyes igényévé. Ezzel a sze-

Napló, levelek, cikkek [Szabó Lőrinc Műhelyében], vál., s. a. r., a bevezetőt és a jegyzeteket írta KABDEBÓ Lóránt, Szépirodalmi, Budapest, 1974., 417.

¹² Szabó Lőrinc, *Vallomások. Naplók, beszélgetések, levelek*, szöveggond., jegyz. HORÁNYI Károly és KABDEBÓ Lóránt, Osiris, 2008. 452–453.

¹³ *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátí Erzsébet levelezése*, s. a. r., a jegyzeteket készítette KABDEBÓ Lóránt – LENGYEL TÓTH Krisztina, Magvető, Budapest, 2000; DIA–PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Huszonot_ev-795 [letöltés: 2021. 11. 25.]

¹⁴ Idézem életrajzi vonatkozású írásai első, 1974-es, általam *Napló, levelek, cikkek (Szabó Lőrinc Műhelyében)* címmel összeállított, már idézett válogatásból, 592.

¹⁵ Uo., 591.

mélyiséget megerősítő létállapot sejtelmét mint – a vers alkotóját is alkotó – „örök” Árnynak függetlenítheti („én teremtem csupán, / mégis mint testvére néz reám, / mint gyermekére”). Ezáltal szembesíti a költői alkotást („én teremtem csupán”) és benne magát a költő-alkotót a létezés Egészében való elhelyeztettség biztonságával. Megtalálva az evangéliumi jelenetet, amely éppen az „Ige testté lőn” pillanatot éri tetten tudatában, a „Költő Agyá”-ban. A Lukács evangélista által leírt pillanat lehet ennek a poétikai befogadásnak a Szabó Lőrinc-versben poétikailag is érvényessé váló ösképe (Lk 4. 17–22). Egy versben szerkezetileg való megismétlődése. A Lukács által elbeszélte történetben, a názáreti zsinagógában az ószövetségi próféta szövege Jézus felolvasásában emanációként betölti a létezést: „Amikor Názáretbe ért, ahol nevelkedett, szombaton szokása szerint bement a zsinagógába, és felolvasásra jelentkezett. Izajás próféta könyvét adták neki oda. Szétbontotta a tekercset, és épp azon a helyen, ahol ez volt írva: »Az Úr lelke van rajtam, azért kent fel engem, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek. Elküldött, hogy hirdessem a foglyoknak a szabadulást, a vakoknak a látást, hogy szabadon bocsássam az elnyomottakat, és hirdessem az Úr kegyelmének esztendejét.«”¹⁶ Íme a szinte zsoltáros szöveg, amely a Tücsökzene oly sok versének zárásában visszhangzik mint kérés, mint remény. És a zárás, a „kezét nyújtja” félelmetes és vigasztaló pillanata, amely a létezés jó hírét kimondja: „Ma beteljesedett az írás, amit az imént hallottatok.”

Szabó Lőrincnél az ekként elbeszélte irodalmi szövegekben ugyanakkor a létben való elhelyeztettségre rákérdező teológiai dúsítotttság ölt testet. Kezdve az 1925-ös Szent Ágoston-fordítástól *Az Árny keze* című vers formálásáig. A megalkotásnak ez a poétikai módja pályája egészén meghatározója költészetének. Verset alkot, amelyben számára az ars megjelenési módja az egymással vitahelyzetben lévő vitakozó (többnyire kérdező) megszólalások alkotássá formálása. A történetben jelen lévő káosz átélése,

pontos szövegszövésével híradás erről – állandó billegés testet öltése a műalkotás megformáltságában. Ezért válik meghatározandóvá számára a Szent Ágoston-fordítás teológiai jellege ellenére a szöveg művészi értékelése, a fordítás minősítése mögött az eredeti szöveg »részben hamis« és »egészben igaz« voltára is ráhangoló jellemzése. Ezért válik a távoli emlékezés tétjévé a *Te meg a világ* versnek címadása: »materializmus« vagy »spiritualizmus«. És ezért helyezi *Az Árny keze* alkotásfolyamatát a „Költő Agyá”-ba, ahonnan egyszerre nyílik meg a távlatosság: az „én teremtem csupán” és a „mint gyermekére” „néz reám” egymást vitató-kiegészítő-felülíró esélyeknek. Amikor pedig sikerül ezt a dialogikus szövegverset megteremtenie, akkor már csak egy megerősítő hangsúlyos utánaszólásra lesz szüksége: „a legkomolyabban írtam!” Ezzel szétválik költői pályáján az ars és a rejtékűként benne meg-megjelenő teológiai kérdezőhorizont.

Ezt követően a verset, amelyet Szabó Lőrinc arsként teremtett, azt temetése alkalmából a neves lelkész válaszoló magyarázata folytatja, de már teológiai értelmezésként.

* * *

Mennyire ismerték egymást? Egymás gondolatait? Joó Sándor pasaréti református lelkész a költő 1945-ös *Naplójának* tanúsága szerint legmélyebb kiszolgáltatottságai idején szomszédja és beszélgetőpartnere lehetett. „Este, »vacsorára«, Joó Sándor, a pasaréti ref. pap. [...] Szilveszter után együtt voltunk orosz őrizetben, katonai kivizsgálásra, Budakeszin¹⁶. Azóta most először együtt.”¹⁷

Igemagyarázata szerint legalább annyira ismerte a költő személyiségének káoszáét, költészetének megalakult ars poetikus rendjét, miként ózdi teológus vendéglátói. Éppen ezért a temetési szertartás igehirdetésében¹⁸, a költő utókorának kezdő pillanatában még folytathatta a személyes barát és költő pályaképe által számára sugárzott kérdező módra adható teológiai

¹⁶ Amikor a környék felnőtt férfi lakosait az oroszok összegyűjtötték, Szabó Lőrincen kívül többek között Lócit, a költő fiát, Kodolányi néprajzos fiát, az ifjú Jánost, és hogy ez mennyire veszélyes volt: a költő lányának, Kisklárának színész férjét onnan vitték többéves szovjet hadifogságra, ahonnan csak 1949 karácsonyára térhetett haza.

¹⁷ Szabó Lőrinc, *Vallomások. i. m.*, 411.

¹⁸ Amelynek gépiratos „indigós” másolati példányát ma már a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi Szabó Lőrinc-letétjében – file 22. 109–112.

fogalmazású válasszal. Ebből is visszakövetkeztethetünk a számunkra maradt költői alkotásokban szöveggé alakított teológiai telítettség kaotikus billegésére. De honnan ismerhette a költő rejtekútban titkolt szövegeit? Lehet, hogy régen hallgatta a húsvéti és pünkösd délutáni rádiós szövegeket? Mert csak azok voltak nyilvánosan elérhetők. És *Az Árny keze*. Ebből idéz is, többször. Az együttlétben a végveszély idején pedig válaszra váró kérdések hangozhattak el. Az igehirdetés nem annyira a jelen lévő gyászolóknak értelt, mint inkább a gyászolt személy kérdéseit válaszolta meg! És mivel az igehirdetés *Az Árny keze* című vers poétikájának teológiai tükörképét is megadja, feltételezhető, hogy megfogalmazója szintben képes volt kapcsolódni a költői szövegben egymással felelő kérdésekre, kételyekre. Ezért is jellemző, hogy textusként a Jób 19, 25-öt választotta, amely az újkori irodalom kérdésfel-

tevéseinek modelljéül is szolgált. A temetésen, gyászoló társaként a költőbarát, Illyés Gyula egymondatos gyászbeszédének megfogalmazásával Szabó Lőrincet továbbra is „életünk alkotó részeként” kezelte. Az embert éppúgy, miként a költőt. Ehhez kötődve igehirdetése válasz a magányában szenvedő ember hangjaira éppúgy, miként a „Költő Agyá”-ban megformált szövegeknek a teológiai értelmezése a lelkész tudatában.

És továbbgondolása az ember és művészete kiváltotta kérdéseknek, mely válasz a leglényegesebb teológiai problémára is. A *Jób* könyvből vett textus a Händel westminsteri apátság Poets' Corner-beli sírkövére vésett, a *Messiás* Halleluját követő első szopránária bevezető és ismétlődő sora¹⁹. Ezt választja Joó Sándor határozott teológiai válaszként Szabó Lőrinc emberi létében átélt kérdésére – mivel ezt hallotta és olvasta ki a költő ars poeticájából.

¹⁹ Jób 19, 25: „I know that my Redeemer liveth” – „Tudom, hogy az én megváltóm él!”

Joó Sándor

Gyászbeszéd Szabó Lőrinc felett

Jób 19, 25

Hatalmas szálfá dőlt ki a nagy magyar emberrengetegben. Zuhanásától megremegett az erdő. Szabó Lőrincet minden magyar szív megrendülve gyászolja. Valóban Arany János óta a legnagyobb magyar költőt temetjük most.

Ó de sok szépet és mégis jót, nagyot és mégis igazat lehetne elmondani e szomorú ravatal mellett, hogy ki volt ő, milyen szellemóriás, milyen igaz magyar lélek, mit jelentett költészete, milyen büszke volt rá mindenki, aki egy kicsit magáénak vallhatta... de ki tudná ma még felmérni igazi nagyságát, ki tudná ma még igazán méltatni irodalmi értékét, ez úgymint eljövendő évtizedek munkája lesz majd... de nem ez az én feladatom!

Az én feladatam más: az Evangélium hirdetése.

Evangélium pedig magyarul annyi, mint örömhíj, Istentől jövő jó híj. És lehetne-e sürgetőbb alkalom egy igazán vigasztaló jó híj hallására, mint éppen most, ebben a nagy gyászban?

Milyen vigasztalásunk lehet hát a halál e szomorú tényével szemben?

Az, hogy Szabó Lőrinc örök értékű műveivel bevonult az emberi halhatatlanságba? Az, hogy itt marad utána egy olyan szellemi örökség, mi gazdagabbá teszi életünket? Az, hogy drága emléke, ragyogó szelleme, művészi alkotása tovább él egy hálás utókor emlékezetében? Ez mind igaz, de vigasztalásnak kevés, különösen azok számára, akiknek közöttünk most legnagyobb veszteségük és fájdalunk.

Sokkal nagyobb vigasztalása van ennél a *hitnek*: az a merész bizonyosság, hogy Szabó Lőrincnek nemcsak az emléke él tovább, nemcsak költészete, nemcsak azért él, mert még nagyon sokáig beszélnek róla: hanem *ő maga él*, drága személye, szeretett lénye!

Tudom, hogy *merész* ez a kijelentés, de van alapja: Isten szava, Igéje, ígérete: Éppen erről szól a felolvasott Ige: „Tudom, hogy az én megváltóm él és utoljára az én porom felett megáll ...”

Egy sokat szenvedett ember, a bibliai öreg Jób mondta ezt, amikor már minden emberi vigasztalás, erő és hatalom csődöt mondott: „Én tudom, hogy az én Megváltóm él.”

Az egész Bibliának legboldogabb és legbizonyosabb híre az, hogy Jézus él!

Az a Jézus, aki miattunk, helyettünk és értünk halt megváltó halált a kereszten: *É!* Nem úgy él, ahogyan nagy emberekről szokták mondani, hogy haláluk után is élnek. Jézusnak nem a szelleme, nem az emléke él, nem a tanításai élnek, nem azért él, mert beszélnek róla: hanem úgy él és azért él, mert *feltámadott!*

Legyőzte a halált. És a feltámadás által a múlt Krisztusa az örök jelennek ma is élő valóságává lett, a Názáreti Jézus történeti valóságából a hit Krisztusának a történelem fölötti valósága lett!

És én *feltétlenül* hiszem, hogy most, és itt is ugyanúgy igaz, ahogy valamikor régen az öreg Jób mondta: „Tudom, hogy az én Megváltóm él!” Vagyis: itt most rajtunk kívül még Valaki más is megáll ennél a ravatalnál: az Élet Fejedelme! Az ő szent személye itt, a halálnak és gyásznak és szomorú helyén: az örök életnek és örök boldogságnak a hírnöke!

Az a Jézus, az a Megváltó van itt, Aki után olyan vágyakozóan nyújtotta ki kezét a lelki magányból, hitetlenségből, szenvedésből. Akit olyan rimánkodva kért: „Maradj velem, mert beesteledett!” Az a Jézus áll itt e porok fölött, Akit egész életén át keresett, és Akit – szentül hiszem – meg is talált. Akiről tudja már, hogy nem zuhanó „Árny”: élő Valóság, az egyetlen bizo-

nyos Valóság, Aki most igazán úgy néz rá, „mint testvére, mint gyermekére” – és kezét nyújtja annak, akinek ó annyira „kellett a hit, a közösség, a szeretet!”

Ez a Jézus Krisztus az egyetlen biztos alapja minden reménységünknek a halállal szemben.

Hiszünk Benne, úgy-e, és ezért hisszük azt is, hogy *Szabó Lőrinc, ha meghalt is, él*, nemcsak a sok szép verse: ő maga, valóságosan és személyesen, boldogan és dicsőségben: *É!*

A gramofonlemeznek nem az anyaga a fontos, hanem a dal, ami bele van vésve. Ha megöregszik a lemez, recsegővé válik a hangja, talán össze is török: nem baj, mert a dalt még idejében átvette, és tovább zengi egy szív és annyira szereti, hogy újra önti a lemezt és újra belevési a drága dallamot. Testünk a lemez, lelkünk a dal. Most, hogy összetört a lemez, fájdalmas, de nem tragikus! Hiszen ezt a dalt, amit Szabó Lőrinc énekelt, tovább zengi egy hálás ország – és azt a dalt, ami Szabó Lőrinc volt, tovább zengi a Megváltó Krisztus az örökkévalóságban, míg majd egyszer, a feltámadáskor, újra belevési az újra öntött lemezbe, a megváltott, feltámadott testbe! Igen: ez a mi vigasztalásunk, a hit vigasztalása!

„Tudom, hogy az én Megváltóm él...” Ő látja, hogy mekkora az űr, milyen nagy a fájdalmatok, mit jelent őt utolsó útján kísérni... Gyászoló szerettei, mondjátok el ti: „Tudom, hogy az én Megváltóm él...” Ő vezet oda benneteket, ahol az élet.

1957. október 8.

A temetéskor szétvált a költészet és a teológia szövege. Mégis 1957. október 8-án három szöveg talált egymásra, és felelt egymásnak: Szabó Lőrinc sorsának-fájdalmainak jajdulásai, a klasszikus költő billegően összeszőtt szövegei és reménykedése egy tudós teológus Igét hirdető szavával. Egymáshoz kötődtek a „tragic joy” elégikusságában. A kortárs európai költészet – meggyőződésem: – meghatározó hangjainak meghallásában.